

Na 1800 verloren de gilden één voor één hun functies. Defensie werd het monopolie van de nationale staat. De vele na 1880 opkomende sportclubs, serviceclubs, carnavalsclubs en andere verenigingen boden gelegenheid genoeg tot socialisatie. Voor de politiek kwamen er partijen. De katholieke geestelijkheid aageerde tegen de gilden waar naar de zin van de pastoor te veel gedronken werd. Rond 1930 leken de gilden een stille dood te sterven, maar toen stonden enkele lieden op, zoals de historicus J.A. Jolles en de geestelijke mgr. P.C. de Brouwer uit Hilvarenbeek, die de gilden naar voren schoven als vertegenwoordigers en hoeders van het Brabants eigene. De gilden vormden een alternatief voor liberalisme, vrijzinnigheid en socialisme die in Brabant met de voortschrijdende industrialisatie oprukten. De katholieke elite besepte heel goed, dat de modernisering van Brabant haar heerschappij bedreigde en zon dus op middelen om deze vloed te keren. De opvattingen van deze denkers vielen in goede aarde want de gilden beleefden een wedergeboorte, zeker na de Tweede Wereldoorlog. In veel plaatsen werden gilden die al lang verdwenen waren heropgericht. De oude jas werd uit de kast gehaald, maar er werden ook nieuwe oud lijkende zaken aan toegevoegd of uitgebouwd zoals het vendelzwaaien dat al vroeg vermeld wordt maar waar een kunst van werd gemaakt en de kleurige kleding die men ontwierp en zelf maakte. De katholieke kerk sloot pas heel laat een bondgenootschap met de gilden om haar afbrokkende positie te stutten. De schuttersgilden zijn kortom een prachtig voorbeeld van *reinvented tradition*.

Dit boek voorziet in een grote behoefte omdat men door de vele deelpublicaties zo langzamerhand het bos niet meer ziet. Het geeft een genuanceerd, evenwichtig, op gedegen onderzoek gebaseerd beeld van de gildebroeders en van de wijze waarop zij de eeuwen door steeds op een andere manier hun idealen hebben verwezenlijkt. Als dissertatie mag het boek als geslaagd worden bestempeld.

Het heeft mij wel verbaasd dat Jette Janssen het genderspect helemaal achterwege heeft gelaten. Als er nu een onderwerp is dat daarom vraagt zijn het wel de schuttersgilden. Vrouwen mogen soms lid worden, en worden vaak uitgenodigd als gewaardeerde gasten bij feesten, plechtigheden of aan het eind van een teerdag. Dat laatste heeft het voordeel dat al te veel doorzakken wordt tegengegaan. Een feit is en blijft echter dat schuttersgilden echte mannenclubs waren en zijn waar men zonder de vrouwen erbij doet wat men graag doet en praat over zaken die vrouwen even niet hoeven te horen. Zo waren en zijn er ook vrouwenclubs waar zonder meeluisterende mannen onder het genot van koffie en koek de toestand van de wereld wordt besproken. Jette Janssen negeert deze voor de hand liggende optiek helemaal zonder daar een reden voor op te geven. Dit aspect zou best nog eens in een artikel mogen worden belicht.

TON KAPPELHOF,  
INSTITUUT VOOR NEDERLANDSE  
GESCHIEDENIS

Dudok van Heel, S.A.C., *Van Amsterdamse burgers tot Europese aristocraten. Hun geschiedenis en hun portretten. De Heijnenmaagschap 1400-1800*, A.M.W. Bulkbunschoten, R.J. van der Maal, M.B. de Roever (eds.) (2 dln., Werken uitgegeven door het Koninklijk Nederlandsch Genootschap voor Geslacht- en Wapenkunde 17; 's-Gravenhage: Koninklijk Nederlandsch Genootschap voor Geslacht- en Wapenkunde, 2008, 1134 blz., € 75,-, ISBN 978 90 805689 5 2).

De stad Amsterdam heeft, naast allerlei andere eigenaardigheden, ook een apart soort van historici voortgebracht. Het gaat hier om een kleine, maar hooggeschatte groep van onderzoekers. Voor zover ik kan overzien bestaat zij uit welgeteld

drie personen, elk behorend tot een nieuwe generatie. De eerste was Johan Elias (1875-1959). In zijn nog altijd hoogst leesbare herinneringen – gepubliceerd in *Jaarboek Amstelodamum* 52 (1960) – vertelt Elias hoe hij thuis aan de Keizersgracht gebiologeerd raakte door de familieportretten aan de wand. Omdat hij niet goed kon meekomen op school, werd hij op zeventienjarige leeftijd als volontair geplaatst in het gemeentearchief, dat toen nog gevestigd was in het waaggebouw op de Nieuwmarkt. Tussen de hem opgedragen werkzaamheden door, voltooid Elias drie jaar later een genealogie van zijn familie, die werd gepubliceerd in het *Jaarboek van de Nederlandsche Adel*. Vervolgens besloot hij het hele sociale milieu van zijn familie in kaart te brengen, en zo ontstond de onvolprezen *Vroedschap van Amsterdam* (1903-1905), waarin een aantal kerngegevens plus de genealogieën van alle leden van de Amsterdamse vroedschap waren verzameld. Weliswaar werden de gegevens voorafgegaan door een inleiding, van hoge kwaliteit overigens, maar het grootste deel van die twee delen bestond uit een opeenvolging van simpele levensfeiten. Het was, met andere woorden, een soort gedrukte databank.

De volgende in dit rijtje was Isabella van Eeghen (1913-1996), beter bekend als mejuffrouw Van Eeghen. Net als haar rolmodel bleef zij haar hele leven ongehuwd. Van Eeghen publiceerde honderden artikelen over de geschiedenis van Amsterdam. Vele daarvan betroffen Amsterdamse kunstenaars, maar haar levenswerk waren de vijf delen over *De Amsterdamse boekhandel 1680-1725* (1960-1978), in feite net als Elias' *Vroedschap* een magnifieke verzameling data, waaruit andere onderzoekers naar hartelust konden putten. Van Eeghens opvolger, in ieder geval in intellectuele zin, was Bas Dudok van Heel (\*1938). Ook hij schreef een indrukwekkende verzameling artikelen bij elkaar, waarin steeds met grote zorg bepaalde aspecten van de Amsterdamse geschiedenis, vaak ook de kunstgeschiedenis, voor het voetlicht werden gebracht. Net zoals zijn voorgangers was Dudok van Heel vooral gefascineerd door de zestiende en zeventiende eeuw.

Al vele jaren dreigde Dudok van Heel met een proefschrift over de katholieke elite van Amsterdam, die na de Alteratie van 1578 als het ware ondergronds was gegaan, maar in het sociale leven van de stad een vooraanstaande rol bleef spelen. Zijn boek zou het pendant worden van *De Vroedschap van Amsterdam*. Er waren verhalen over archiefreizen naar verre oorden, waar de laatste gegevens verzameld werden, en ook over de omvang die het werk zou aannemen. Alleen, het kwam er maar niet van. Uiteindelijk promoveerde Dudok van Heel in 2006 op een boek over Rembrandt, een onderwerp waarover hij eerder al talrijke nieuwe gegevens aan het licht had gebracht. En dan is er nu toch dat boek over de katholieke elite. Dat het geen eenvoudige bevalling was, wordt gesuggereerd door de aanwezigheid van een driekoppige redactie, waarvan de rol overigens niet wordt toegelicht. Het boek is prachtig uitgegeven door het Koninklijk Nederlandsch Genootschap voor Geslacht- en Wapenkunde, in twee zware banden met talrijke illustraties, waarvan vele in kleur. Het boek is een feest voor het oog; wat minder voor de portemonnee, al moet gezegd dat de prijs alleszins redelijk is voor de combinatie van omvang en uitvoering.

Het overgrote deel van de twee delen bestaat uit de parenteel van de Heijnen-Boelen clan die in de laatste decennia van de vijftiende eeuw aan de macht kwam in Amsterdam. Zij behoorden tot de succesvolle kooplieden die de stad hielpen uitgroeien tot een belangrijk handelscentrum. Hun afstammelingen waren er in de zestiende eeuw voor verantwoordelijk dat Amsterdam lange tijd loyaal bleef aan de koning van Spanje. In 1578, bij de Alteratie, werden deze leden van de 'sincere' katholieke factie uit de stad gezet en hun bezittingen geconfisqueerd. In de volgende jaren keerden velen van hen weer terug naar Amsterdam, maar hun politieke macht was gebroken. Deze families worden in de volle breedte gevolgd tussen ongeveer 1500 en 1800. De tekst bestaat voornamelijk uit de bekende genealogische gegevens zoals geboorte-, doop- en sterfdata,

en gegevens over de huwelijkspartner en de kinderen. Waar mogelijk zijn daarnaast gegevens opgenomen over woonadres, beroep, en openbare functies. Andere historische wetenswaardigheden worden eveneens vermeld. Van talrijke in het boek behandelde personen zijn ook portretten opgenomen.

De parenteel wordt voorafgegaan door een vijftal inleidende hoofdstukken, deels overigens in andere vorm al eerder gepubliceerd. Het verhaal begint met de opkomst van de Heijnen-Boelen clan en eindigt met het morganatisch huwelijk van koning Willem I met de katholieke Henriëtte d'Oultremont in 1840. Zij was een afstammeling van de hier behandelde families en het huwelijk, dat overigens tot het aftreden van de koning leidde, is klaarblijkelijk het ultieme bewijs voor het succes van deze families bij het handhaven van hun maatschappelijke positie. Tussen deze twee hoofdstukken volgt de inleiding de wederwaardigheden van de katholieke en protestantse elites in Amsterdam in de zeventiende en achttiende eeuw. Helaas zijn deze hoofdstukken niet systematisch gebaseerd op de parenteel, maar behandelen ze het wel en wee van deze twee milieus in het algemeen. Er is bij voorbeeld veel in te vinden over de zelforganisatie van de Amsterdamse katholieken, waarin vanzelfsprekend de vooraanstaande families een belangrijke rol speelden. Maar hoe belangrijk precies, wordt in het midden gelaten. De suggestie dat verschillende takken van de familie met uitsterven bedreigd werden doordat veel nazaten voor een kerkelijke loopbaan kozen en dus ongehuwd moesten blijven, wordt evenmin systematisch geadstrueerd. Economisch, zo lijken de gegevens in dit boek te suggereren, slaagden zij er echter veelal in om zich te handhaven, maar de presentatie van de gegevens maakt het opnieuw vrijwel onmogelijk om inzicht te krijgen in de mechanismen van sociale stijging en daling in het katholieke milieu.

Dat brengt mij bij het grote verschil tussen de werken van Elias en Van Eeghen enerzijds, en dat van Dudok van Heel anderzijds. Dat

zit hem namelijk precies in de samenhang in de dataverzameling. Alle drie hebben ze een verschillende logica. Die van Elias was het lidmaatschap van de vroedschap. Bij Van Eeghen was het die van de bedrijfstak. In het boek van Dudok van Heel gaat het om gezamenlijke voorouders. In de eerste generaties werkt dat goed. De hoofdstukken waarin wordt gedemonstreerd dat de Amsterdamse politiek in de eeuw voorafgaand aan de Alteratie werd gedomineerd door twee opeenvolgende familieclans, zijn overtuigend. Maar naarmate we verder verwijderd raken van de stamvaders van de Boelen-Heijnen maagschap, wordt het verband tussen de personen steeds minder helder. Alhoewel de inleiding suggereert dat ze allemaal katholiek bleven, hoef je niet diep te spitten in de genealogieën om bewijzen van het tegendeel te vinden. Sterker, heel wat van de personen die in Dudok van Heels werk voorkomen, waren ook al te vinden in Elias' *Vroedschap*. Dat is natuurlijk een mooi bewijs voor de stelling van de auteur dat de banden tussen de protestantse en katholieke elites nimmer verloren gingen tijdens de zeventiende en achttiende eeuw, maar je zou met evenveel recht kunnen zeggen dat er een elitemilieu bestond, waarin godsdienst geen doorslaggevende factor was. Dat sluit dan weer aan bij recente observaties over Holland als een samenleving gekenmerkt door religieuze pluriformiteit.

De werkwijze van Dudok van Heel is tegelijk de grootste verdienste en het wezenlijke probleem van zijn boek. Een verdienste, omdat hij als het ware een steen in de vijver van de Amsterdamse samenleving gooit, en dan de sociale krachten hun werk laat doen. Zijn parenteel van de Boelen-Heijnen clan kan, met andere woorden, opgevat worden als een groot sociaal experiment: wat is er terecht gekomen van de nazaten van twee machtige families uit de vijftiende eeuw? In dat opzicht is het te vergelijken met een eerder boek uit dezelfde serie, Schmidts *Om de eer van de familie*, waarin het geslacht Teding van Berkhout werd gevolgd vanaf 1500. Maar terwijl Schmidt

het *obenbleiben* als een uitdaging ziet voor zijn protagonisten, die elke generatie opnieuw hun maatschappelijke positie moeten zien te consolideren, is het voor Dudok van Heel een vanzelfsprekendheid. Zo ontzegt hij aan zijn gegevens een wetenschappelijke samenhang. Het boek heeft een evidente waarde voor wie op zoek is naar gegevens over bepaalde personen of families, maar ontbeert een innerlijke systematiek die zich laat analyseren.

MAARTEN PRAK,  
UNIVERSITEIT UTRECHT

## Middeleeuwen

Willemsen, Annemarieke, *Dorestad. Een wereldstad in de middeleeuwen* (Zutphen: Walburg Pers, 2009, 191 blz., ISBN 978 90 5730 627 3).

Het lijkt wel of Dorestad, waarschijnlijk de belangrijkste vroegmiddeleeuwse vindplaats van Nederland, heel lang niet de publieke aandacht heeft gekregen die het verdient. Ook al heeft de handelsstad bij het huidige Wijk bij Duurstede niet meer dan anderhalve eeuw gebloeid (tussen ongeveer 700 en 850), toch was er in de Karolingische tijd de belangrijkste muntslag gevestigd na die van het koninklijk hof, werden er luxe-artikelen uit alle windstreken verhandeld en is de stad zo goed in de historische bronnen uit die tijd terug te vinden dat het 'internationale' belang van dit *emporium* als een paal boven water staat. Merkwaardig genoeg bleek dit tot eind jaren zestig van de twintigste eeuw onvoldoende aanleiding voor meer onderzoek dan een enkel bescheiden opgravinkje. Sterker nog: zodra in de jaren 1840 was vastgesteld dat Dorestad in de buurt van Wijk bij Duurstede had gelegen, vertrok niemand een spier terwijl de lokale bevolking een groot deel van het bodemarchief afgroef op zoek naar oude beenderen voor de beendermeelindustrie.

Gelukkig heeft de Nederlandse archeologie zich vanaf pakweg 1967 gerevancheerd: wat er nog over was van Dorestad werd gedurende een decennium het grootste opgravingsproject dat Nederland ooit heeft gekend, en sinds die campagne zijn er regelmatig kleinere opgravingen geweest. De schaal van het Dorestad-project, dat werd uitgevoerd door de toenmalige Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek onder leiding van W.A. van Es, was echter dermate ambitieus dat er nog steeds wordt gewerkt aan publicatie. Hoewel er inmiddels wel wetenschappelijke deelstudies zijn verschenen naar aanleiding van de opgravingen, heeft Dorestad het grote publiek nog maar nauwelijks weten te bereiken.

Dat is jammer, zo schrijft Willemsen in haar inleiding, want zo zou de indruk gewekt kunnen worden dat 'de vondsten van Dorestad eigenlijk een beetje tegenvallen' (8). Eén van de bedoelingen van haar boek, dat hoort bij de gelijknamige tentoonstelling in het Rijksmuseum van Oudheden in Leiden, is dan ook het tonen van de unieke en rijke materiële cultuur van vroegmiddeleeuws Dorestad aan een publiek dat nu eens niet uit louter geleerden bestaat. In tien korte, maar zeer uitvoerig geïllustreerde hoofdstukken behandelt Willemsen aspecten van de stad en haar inwoners, telkens aan de hand van archeologische vondsten. De thema's zijn gevarieerd en goed gekozen. Na een kort overzicht van de geschiedenis van de opgravingen (hoofdstuk 1), wordt er eerst aandacht besteed aan het dagelijks leven in Dorestad (hoofdstukken 2, 3, 4), gevolgd door een hoofdstuk over de beroemde fibula van Dorestad (hoofdstuk 5). Daarna worden meer algemene thema's aangesneden, achtereenvolgens Dorestad en de rivier (hoofdstuk 6), haar positie als handelsstad (hoofdstuk 7), een hoofdstuk over internationale handel (hoofdstuk 8), het Vikingen-probleem in de vroege middeleeuwen (hoofdstuk 9) en een aardig slothoofdstuk over het *Nachleben* van Dorestad in kinderboeken en op schoolplaten (hoofdstuk 10). De hoofdstukken zijn steeds zo opgezet dat de gevonden voorwerpen de hoofdrol spelen en, als het ware, het verhaal

vertellen, waar mogelijk aangevuld met ander archeologisch of historisch materiaal.

Willemsen, conservator van de collectie Nederlandse middeleeuwen van het RMO, is duidelijk op haar best als ze voorwerpen op deze manier aan het woord laat. Het mooiste voorbeeld daarvan is misschien wel haar bespreking van het glas uit Dorestad: ze combineert nog geen twee pagina's tekst met tien pagina's vaak sterk uitvergroete foto's van prachtige glasfragmenten. Dit is een benadering die veel lezers zal aanspreken, en die voor het beoogde doel geslaagd is. Hier en daar komen we een kleine feitelijke uitglijder tegen – zo zijn de onderschriften van de afbeeldingen 112 en 113 omgewisseld (97) en werd het Verdrag van Verdun niet in 837 gesloten maar in 843 (7) – maar dat mag de pret niet drukken.

Hoe mooi de vondsten ook gepresenteerd worden, met de manier waarop die in de context van de vroegmiddeleeuwse geschiedenis worden geplaatst gaat helaas wel het nodige mis. Dat is ten dele te wijten aan de beknoptheid van de tekst, waarin allerlei zaken nu eenmaal niet uitvoerig kunnen worden uitgelegd. Daarnaast lijkt Willemsen niet altijd goed op de hoogte van het werk dat historici in de laatste decennia hebben verricht op allerlei terreinen die ze in haar boek aansnijdt. Dat Karel de Grote als 'vader van het middeleeuwse onderwijs' wordt beschreven (51), bijvoorbeeld, is iets dat geen historicus meer zal durven beweren; dat deze keizer in elke parochie een school zou hebben laten stichten is ronduit onzin. De gepresenteerde interpretatie van de zogenaamde 'Karolingische Renaissance' is op een vergelijkbare manier enige decennia achterhaald en deels zelfs incorrect (93). Dit soort missers maakt de voorwerpen er natuurlijk niet minder mooi op, maar zonde is het wel. Het brede publiek kan zich nu weliswaar vergapen aan prachtige foto's, maar krijgt een zwaar verouderde versie van de vroegmiddeleeuwse geschiedenis voorgeschoteld.

Een ander probleem is dat van Willemsens bespreking van de mogelijke aanwezigheid van kerken in Dorestad. Op dit gebied bestaan er

allerlei vraagtekens, en Willemsen is zeker niet de enige die daarmee worstelt. Aan de ene kant zouden er heel goed één of meer kerken in Dorestad kunnen zijn geweest, maar daar staat tegenover dat daar geen enkel archeologisch bewijs voor is gevonden behalve de resten van – mogelijk – een kapelletje op één van de begraafplaatsen. Historische bronnen lossen het probleem niet op. Er is, bijvoorbeeld, een moeilijk te interpreteren laat negende-eeuwse vermelding van kerken in Dorestad in het (overigens niet Scandinavisch!) heiligenleven van de Frankische missionaris Anskar, dus van na de bloeitijd van Dorestad. In deze tekst is ook sprake van in Dorestad gedoopte Scandinaviërs, maar dat maakt de stad in deze tijd van rondreizende missionarissen niet meteen tot een missiecentrum, net zo min als dit de aanwezigheid van een kerk zou impliceren. Bij gebrek aan overtuigend archeologisch of historisch bewijs voor structurele kerkelijke activiteit in Dorestad zouden we eigenlijk moeten concluderen dat we het gewoon niet weten. Willemsen wringt zich jammer genoeg in allerlei bochten om Dorestad toch aan in ieder geval enige kerkelijke activiteit te helpen, zoals via de nogal dubieuze interpretatie van stenen sarcophagen als 'gidsartefacten' voor voortschrijdende missie. Een vergelijking met andere, contemporaine, *emporia* – zoals het al even kerk-arme *Quentovic* – was hier verhelderend geweest. Dorestad is juist ook heel interessant *zonder* bloeiend kerkelijk leven, en juist de dominante aanwezigheid van wereldlijke elite lijkt van groot belang voor het goed begrijpen van deze plaats.

Al met al hebben we hier een prachtig gemaakt boek, dat zeer terecht de aandacht vestigt op het rijke materiële verleden van Dorestad en dat op een aantrekkelijke manier doet. De interpretatie van de geschiedenis van Dorestad heeft daarbij helaas het onderspit gedolven – daarover is het laatste woord nog lang niet gezegd.